

Stalna spremnost na selidbu

(MARINKO MARIĆ, *Stanovništvo Popova u Hercegovini: Ravno*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2015., 292 str.)

U nakladništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku objavljena je knjiga autora Marinka Marića pod naslovom *Stanovništvo Popova u Hercegovini: Ravno*. Na početku knjige nalazi se sadržaj i predgovor nakon čega slijedi opširan uvod u cijelu knjigu. Sadržaj ove knjige podijeljen je u osam poglavlja s više manjih podnaslova.

U uvodnome dijelu autor pojašnjava naziv Popovo kroz prošlost i teritorij koji je obuhvaćalo s posebnim osvrtom na župu Ravno i stanovništvo Popova i okolice (str. 13–36). Istraživanje kojemu se autor posvetio ne bi bilo izvedivo bez brojnih arhivskih dokumenata, kao i literature priznatih i poznatih povjesničara. Kako se može vidjeti, autor se služio dokumentima iz 9 matičnih ureda, 18 arhiva i 430 objavljenih djela. Tekst cijele knjige obogaćen je i potkrijepljen slikovnim priložima originalnih dokumenata.

„Presjek povijesti Popova“ naslov je prvoga poglavlja (str. 37–76) u kojemu se mogu vidjeti tri različita društvena segmenta toga kraja koje je autor

obradio. Kao prvo, to su političke prilike od prapovijesti do 20. stoljeća gdje se jasno prikazuje pod čijom je vlašću bilo Popovo i njegova okolica. Kako se može vidjeti, na tim prostorima izmijenjala se vlast raznih plemena, od Ilira i Dorsa, zatim Rimskoga Carstva, raznih srpskih i hrvatskih velikaša, Osmanlija i Mlečana, Dubrovačke Republike, Austro-Ugarske do Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Crkvene prilike u kojima je ondašnje stanovništvo živjelo donesene su kao drugi vid prikaza ovoga kraja. Ravanjska povijest, koju autor proučava pod vidom stanovništva, u posljednjih 500 i više godina može se najbolje pratiti u crkvenim knjigama, spomenicima, crkvama i natpisima. Tako na str. 54 prikazana je srednjovjekovna kamena crkva sv. Dimitrija (Mitra) u Ravnome iz vremena prije dolaska Turaka te na str. 57 natpis nad vratima župne crkve u Ravnome iz 1579. godine. Dostupna vrela nedovoljno rasvjetljavaju crkvenu pripadnost područja Popova kroz povijest. Kako što se može vidjeti, to područje pripadalo je raznim biskupijama. Trebinjska biskupija, kojoj Popovo

danas pripada, prvi put se spominje u buli pape Benedikta VIII. iz 1022. godine kao sufraganska biskupija Dubrovačke metropolije. Srpski kralj Uroš II. potjerao je 1252. godine trebinjskoga biskupa u Dubrovnik nakon čega je imenovano više trebinjskih biskupa koji su rezidirali na otoku Mrkanu ili u Dubrovniku. Na str. 50 u bilješci 217 nabrojeni su svi poznati trebinjski biskupi tijekom pet stotina godina (spominje se 33 biskupa), od fra Nikole iz 1322. do biskupa Ferića koji je preminuo 1819.

Gospodarske prilike Popova bile su uvjetovane geografskim i klimatskim čimbenicima. Veliki dio župe Ravno smješten je uz Popovo polje i rijeku Trebišnjicu, što je omogućilo tamošnjemu stanovništvu da se bavi zemljoradnjom kao glavnom gospodarskom djelatnošću. Župa Ravno bila je reljefno podijeljena na ravničarski i brdski dio. Dijelovi župe smješteni uz polje bili su više okrenuti zemljoradnji, dok je stanovništvo iz brdskoga dijela župe bilo više orijentirano stočarstvu. Popovo polje u rodnim je godinama bilo dubrovačka žitnica. Dubrovačka Republika redovito je uvozila žito iz Popova, naročito pšenicu, ali i voće i povrće. Osim po uzgoju biljnih kultura, stanovništvo toga kraja bilo je poznato i po uzgoju ovaca i krava. Za vrijeme poplave Popovo polje bilo je bogato ribom koja je bila važan izvor hrane domaćemu pučanstvu.

Dolazak željeznice 1901. godine, koja je prometno povezala Popovo s morem, odnosno s Dubrovnikom i s unutrašnjosti sve do Beča, uvelike je pridonio gospodarskomu razvoju toga kraja, otvaranju trgovačkih i zanatskih radnji, što je privuklo doseljenje nekoliko obitelji s dubrovačkoga područja.

Drugo poglavlje ove knjige nosi naslov „Broj stanovnika“ (str. 77–93). U ovome poglavlju autor donosi broj stanovnika prema osmanskim defterima, zatim na temelju crkvenih vrela i prema službenim popisima stanovništva.

Područjem Popova Osmanlije su s malim prekidom vladali 413 godina (1465. – 1878.). Za demografska istraživanja iz toga razdoblja najvažnija vrela su osmanski porezni popisi (*defteri*) i protokoli šerijatskoga suda (*sidžili*). Prvi *defter* koji popisuje naselja Popova jest *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468./69. godine*. Drugi *defter* u kojem je stanovništvo popisano poimenično jest *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1475/77. godine*. Na osnovi tih *deftera* autor zaključuje da se broj domova u razmaku od sedam godina udvostručio, što upućuje na povratak izbjegloga stanovništva ili možda naseljavanje novoga. U knjizi autor još donosi popis triju *deftera* koji se odnose na područje Popova, a to su: *Popis poreza Vlaha vilajeta Hercegovina* nastao oko 1520., *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovina iz 1585. godine* i

Popis poreza Vlaha po kadilucima Hercegovackog sandžaka iz 1585. godine.

O broju stanovnika na temelju crkvenih vrela autor piše: „Arhivski fondovi Trebinjske, Stonske i Dubrovačke biskupije, koji su čuvali vrela o brojčanom stanju župe, uglavnom nisu sačuvani“ (str. 80). „Za razliku od 16. stoljeća, kada su vrela o broju katolika jugoistočne Hercegovine malobrojna i nepouzdana, u 17. stoljeću su, zahvaljujući vizitacijskim izvješćima ona brojnija i pouzdanija“ (str. 81). Prema tim popisima uočljivo je koliko je katolika živjelo na području župe Ravno i u koliko obitelji. Većina izvješća sadržavala je samo popis stanovništva za biskupije, a ne po naseljima ili župama. Prelaskom Trebinjsko-mrkanske biskupije pod upravu mostarskoga biskupa 1890. godine, vizitacijska izvješća više nisu sastavljena. Budući da je do tada Trebinjsko-mrkanska biskupija bila pod upravom Dubrovačke biskupije, od 1842. do 1890. podatke o broju stanovnika autor donosi prema dubrovačkim šematizmima.

Službeni popis stanovništva tijekom osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini proveden je samo jedanput. Bilo je više bezuspješnih pokušaja. Međutim, ti popisi nisu vjerodostojni jer su se muškarci, plašći se mobilizacije, skrivali od popisivača, tako da je jedan broj žitelja ostao nezabilježen. Dolaskom Austro-Ugarske napravljen je prvi službeni

popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Iz toga popisa u ovoj knjizi autor donosi podatke za župu Ravno: „U naseljima župe Ravno popisano je 3534 stanovnika u 548 domaćinstva“ (str. 88). Za vrijeme austrougarske vladavine (1878. – 1918.) napravljeno je pet popisa stanovništva. Na početku toga razdoblja, prema rezultatima službenih popisa, stanovništvo ravanjske župe povećalo se za 28,89% jer se dogodio masovni povratak izbjegloga pučanstva, a na kraju su uslijedili veliki gubitci uzrokovani ratnim zbivanjima i epidemijom tzv. španjolske gripe.

Treće poglavlje te knjige obrađuje „Naselja i broj stanovnika župe Ravno“ (str. 94–121). U tome poglavlju autor donosi popis sela koja su pripadala župi Ravno, a to su: Ravno, Orahov Do, Belenići, Dubljani, Kijev Do, Golubinac, Zavala, Češljari, Čvaljina, Ljubinje, Kotezi, Prhinje, Do, Orašje, Grebci, Kaladžurđevići, Šćenica, Dvrnsnica, Ubosko, Grabovi Do i Plitki Do (Bjeljave). Uz opis pojedinoga sela autor donosi i tablični prikaz broja katolika svakoga sela. Prikazujući 21 selo župe Ravno, autor piše: „Većina navedenih naselja bila je u sastavu župe Ravno od njezina osnutka. Izvješća i popisi svjedoče i o ostalim naseljima koja su joj pripadala u pojedinim razdobljima, ali okosnicu župe činila su četiri naselja koja spominju svi popisi: Ravno, Orahov Do, Belenići i Dubljani“ (str. 121).

U četvrtome i petome poglavlju obrađeno je prirodno kretanje stanovništva gdje autor zasebno analizira kretanje nataliteta, mortaliteta i nupcijaliteta u župi Ravno i u vojnoj kapelaniji Trebinje (str. 122–164). Posebno je zanimljiva autorova analiza mjesečnoga kretanja rođenja, umiranja i vjenčanja. Osim toga, u podnaslovu „Natalitet“ autor donosi analizu ritma začeća, spolnu strukturu rođenih, predbračna začeća: izvanbračna djeca i vrijeme rođenja prvoga djeteta te blizance. U podnaslovu „Nupcijalitet“ obrađena je distribucija vjenčanja po danima u tjednu, ženidbena dob i dobna razlika između mladenaca, ponovni brakovi, brakovi u srodstvu, mješoviti brakovi te podrijetlo mladenaca, dok je u podnaslovu „Mortalitet“ donesena dobna i spolna struktura umrlih te uzroci smrti.

Posebnu pozornost autor je posvetio migracijama tamošnjega stanovništva u poglavlju „Migracije“ (str. 166–188). U tome poglavlju uz lokalne migracije autor razmatra i migracije iz Ravnoga u unutrašnjost, kao i na teritorij Dubrovačke Republike, zatim iseljavanje u europske i preookeanske zemlje, kao i privremene migracije koje su uslijedile u vrijeme Hercegovačkoga ustanka te migracijski saldo. Kako se može vidjeti iz analiziranoga razdoblja, od početka prema kraju migracijska su se kretanja povećavala. Izuzetno je zanimljiva analiza strukture izbjeglica u vrijeme

Hercegovačkoga ustanka kada je tri četvrtine stanovništva župe Ravno izbjeglo u Dubrovnik i Dubrovačko primorje (str. 180–182). Autor piše: „Migracije su imale kratkotrajan učinak u trenutnoj promjeni i broju stanovnika, ali isto tako i *odgođen* ili dugotrajan učinak koji se očitovao kroz odlazak stanovništva u fertilnom razdoblju, zbog čega su izostala nova rađanja i očekivano povećanje broja stanovnika. (...) Velikim dijelom one su utjecale na značajnije promjene u broju, strukturi i razmještaju stanovništva i na promjene demografske slike župe Ravno. Pored čistih ratova i buna, u nesigurnosti pograničnog područja i teškim gospodarskim prilikama stalna ‘spremnost’ na selidbu, čini se, bila je sudbina ravanjskog stanovništva“ (str. 188).

U poglavlju „Strukture stanovništva“ analizira se struktura po vjeroispovijesti, obiteljska struktura i struktura kućanstava te dobna i spolna struktura pučanstva (str. 189–217). Na ovome se području sudaralo nekoliko religija i nekoliko nacionalnosti. Na str. 192–196 autor donosi prikaz odnosa katolika i muslimana. Za vrijeme turske vladavine brojni su katolici prelazili na islam. Razlozi prelaska bili su materijalne i moralne naravi, npr. ako bi prešli na islam, ne bi plaćali porez ili ako učine neko nedjelo, ne bi išli u zatvor. Potom na str. 196–204 prikazan je odnos katolika i pravoslavaca na tome području, gdje

autor iznosi problematiku kronološki i poimenice, a prati te odnose kroz poreze, prijelaze i ekumenizam.

Autor piše: „Dok su pripadnici islama uživali osmansku zaštitu i bili u nadređenom položaju nad kršćanima, odnosi katolika i pravoslavaca bili su vrlo zategnuti. Razlog takvim odnosima bio je što su pravoslavni poglavari nedostatak novca za plaćanje osmanskih povlastica htjeli prikupiti od katolika. (...) Samo u razdoblju od 1514. do 1599. godine zabilježena su 54 pokušaja ubiranja takvih nameta“ (str. 199).

Zbog odsutnosti biskupa s terena ove biskupije i nedostatka katoličkih svećenika te privilegija pravoslavaca u odnosu na katolike, često je dolazilo do prijelaza katolika na pravoslavlje. Tako autor navodi: „Biskupi Medvjedović i Andrijašević u izvješću iz 1622. godine javljaju Kongregaciji da je u Popovu više od 12 sela prešlo na pravoslavlje“ (str. 200). Jedan od razloga masovnoga prijelaza katolika na pravoslavlje jest nedostatak katoličkih svećenika, a bilo je i razdoblje kada na terenu Trebinjske biskupije nije bilo ni jednoga svećenika, kao npr. 1670. godine. Međutim, „u isto vrijeme i na istom prostoru, u manastirima Tvrdoš i Zavala, bilo je oko 80 pravoslavnih monaha“ (str. 202).

Osim zategnutih odnosa između katolika i pravoslavaca, bilo je i onih koji su težili sjedinjenju i jedinstvu. Tako je nastao pokret „sjedinjenja s Rimom“.

Autor piše: „Tako je 1661. godine iguman manastira Tvrdoš papi Aleksandru VII. odnio pismo mitropolita Vasilija, u kojem iskazuje poslušnost papi“ (str. 203). To se ponovilo i 1671. godine u čemu sudjeluje i trebinjsko-mrkanski biskup Primi. O vjerskome odnosu i suživotu kršćana na području župe Ravno autor piše: „Katolici i pravoslavci iz Popova i okolice, predvođeni katoličkim župnikom župe Ravno don Ivanom Musićem, 1875. godine zajednički su podigli Hercegovачki ustanak, čiji je ishod bio konačno oslobođenje od četiri stoljeća duge osmanske vlasti“ (str. 204).

Obiteljska zajednica u Popovu zasniivala se na tradiciji. Živjelo se u višečlanim kućanstvima sastavljenim od nekoliko naraštaja. Odnosi unutar kućanstva bili su određeni autoritetom domaćina, dok su mlađi bili podređeni starijima, a žene muškarcima. Presudan moment preoblikovanja obiteljske strukture bio je povratak pojedinaca iz drugih zemalja kada su oni ekonomski snažni i neovisni inicirali podjelu posjeda, a time istodobno i podjelu obitelji.

U osmome poglavlju „Imena i prezimena“ (str. 218–229) autor piše: „Imenski fond rođenih bio je sastavljen od 69 imena, 47 muških i 22 ženska“ (str. 218). „Djeca krštena u župi Ravno u razdoblju od 1804. – 1883. nosila su ukupno 122 prezimena“ (str. 225).

Na kraju autor donosi i zaključak (str. 230–232), zatim vrela (str.

233–243), objavljena vrela i literaturu (str. 235–254), kazalo imena (255–274) i kazalo mjesta (str. 275–283).

Knjizi je priložen i DVD s dokumentarnim filmom „Stanovništvo Popova u Hercegovini: pečat vremena“ redatelja Vlatka Filipovića koji prikazuje težak život tamošnjega pučanstva, odnosno borbu čovjeka s prirodom u jedinstvenome fenomenu Popova polja, koje je jedan dio godine bilo duboko jezero, a drugi dio godine polje na kojem se proizvodila hrana.

U knjizi *Stanovništvo Popova u Hercegovini: Ravno* autora Marinka Marića doneseni su vrijedni podatci o pučanstvu toga kraja. Uz njih posebno mjesto u knjizi zauzima dokumentirana fotografija koja na autentičan i dojmljiv način priča vlastitu povijest toga kraja. Autorov istraživački rad pridonio je stvaranju potpunije slike hrvatske i bosanskohercegovačke povijesne demografije, kao i slike o životu hrvatskoga katoličkog naroda na području župe Ravno.

Dragana Zovko
zovko.d78@gmail.com